

Teresa Dobrzyńska

Konferencja poświęcona teorii tekstu (Warszawa, 14-18 września 1976)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 68/1, 348-352

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kształcanie literatury dokonuje się dzięki naporowi przemian całego układu społecznego.

Jedno z zebrań plenarnych poświęcone było projektowi stworzenia *Historii porównawczej literatury w językach europejskich*. Sekretarz generalny powołany w celu koordynowania tej inicjatywy, prof. G. M. Vajda, oraz dyrektorzy poszczególnych ośrodków (Węgry, Francja, USA), w których już opracowywane są poszczególne tomy tego dzieła, poinformowali zebranych o stanie zaawansowania prac oraz o najbliższych planach na przyszłość. W przygotowaniu są obecnie 3 tomy omawiające problemy renesansu, na ukończeniu tom traktujący o symbolizmie oraz 2 tomy o literaturze awangardy. Prof. J. Voisine, dyrektor Instytutu Literatury Powszechnej i Porównawczej na Sorbonie, przedstawił projekt 4-tomowego dzieła pt. *Między Oświeceniem a romantyzmem. 1760—1820*. Znany mi konспект tomu 2, który obejmuje prozę tego okresu, pozwala mniemać, iż w opracowaniu nie zostaną pominięte najważniejsze zjawiska literatury polskiej. Współpracująca z prof. Voisine'em slawistka H. Jechová, która *nb.* habilitowała się w Polsce, zadbała, aby w tych, nie ukończonych zresztą definitywnie, projektach tomów oświeceniowych znalazło się miejsce na kluczowe problemy literatury Europy Środkowej i Wschodniej.

Wielość i różnorodność tematów oraz metod ich opracowania przedstawionych na Kongresie nie ułatwia podsumowania jego osiągnięć i wyników, szczególnie wobec faktu, że autorka sprawozdania mogła brać udział tylko w niektórych posiedzeniach, a z racji swoich zainteresowań wybierała sesje poświęcone problematyce oświeceniowej. Zaakcentować przecież trzeba dwie tendencje, które ujawniły się na Kongresie budapeszteńskim: wnikliwą dyskusję nad zagadnieniami literatury pozaeuropejskich oraz odejście od tradycyjnych ujęć literatury porównawczej. Uwagę badaczy przyciąga dziś przede wszystkim problematyka różnic i paralelizmów interliterackich, mniej natomiast zainteresowania poświęca się tzw. związkom kontaktowym. Znacznie większy nacisk położono również na analizę i ocenę wartości artystycznych dzieł porównywanych oraz ich właściwą interpretację. Zniesiony został też, jak się wydaje, podział na literaturę powszechną i porównawczą, proponowany ongiś przez Van Tieghema, a na obszarze szeroko pojętej nauki o literaturze coraz bardziej się zacierają granice między historią literatur narodowych, teorią literatury i komparatystyką.

Zofia Sinko

KONFERENCJA POŚWIĘCONA TEORII TEKSTU

(Warszawa, 14—18 września 1976)

W konferencji zorganizowanej przez Pracownię Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego IBL PAN wzięli udział językoznawcy i literaturoznawcy polscy, radzieccy, czescy i NRD-owscy. W obradach i dyskusji uczestniczyli ponadto przedstawiciele środowiska naukowego warszawskiego oraz goście z Lublina i Torunia. Konferencja miała charakter roboczy. Wszystkim referatom towarzyszyła żywa dyskusja.

Impreza ta była kontynuacją serii spotkań odbywających się w odstępach dwuletnich, z inicjatywy wyżej wymienionego zespołu. Owe spotkania znajdują odbicie w szeregu publikacji zbiorowych, które zainicjował tom *O spójności tekstu* (1971); kolejne zaś tomy (podobnie jak pierwszy, pod redakcją M. R. Mayenowej): *Tekst i język. Problemy semantyczne* (1974) oraz *Semantyka tekstu i języka* (1976), publikują referaty z poprzednich konferencji poświęconych strukturze znaczeniowej i formalnej tekstów.

Teoria tekstu to dyscyplina kształtująca się na pograniczu lingwistyki i literaturoznawstwa. W pole jej zainteresowań wchodzi rozległa problematyka semantyczna, składniowa i pragmatyczna, rozważana w aspekcie określonych całości komunikacyjnych, jakimi są teksty. Związki międzyzdaniowe zachodzące w tekście spójnym, struktura zdania w komunikacji w różnych jego miejscach — to problemy przyciągające uwagę lingwistów. Zbadanie ich pozwala wszakże opisać w dokładniejszy sposób szereg właściwości tekstu literackiego związanych z językowym i komunikacyjnym jego aspektem, umożliwia określenie typów i odmian tekstów z punktu widzenia ich cech inherentnych. Celem opisu jest też wypowiedź językowa jako określona struktura, wyznaczniki jej granic oraz jej charakterystyka jako całości.

Tegoroczne sympozjum miało w dużej mierze charakter podsumowujący dotychczasowe badania w zakresie teorii tekstu. Wiele miejsca poświęcono przedyskutowaniu zasadniczych pojęć i uzusów terminologicznych istotnych dla badań nad strukturą wypowiedzi językowej.

Zjawisku sprzeczności logicznej w jego stosunku do wypadków anomalii językowej poświęcił swój wykład Jurij A p r e s j a n (Moskwa). Odróżnił wypadki, gdy sprzeczność w zdaniu powstaje poprzez użycie dwu sprzecznych asercji, od wypadków, gdy dotyczy to informacji komunikowanej i presuponowanej. Anomalią językową objęte byłyby, według niego, tylko takie wypadki, gdy dewiacja leży po stronie wyrażenia i jednoznacznie uchwytne sens wypowiedzenia da się wyrazić w inny, poprawny sposób poprzez usunięcie niezgodności elementów w płaszczyźnie gramatycznej lub leksykalnej i gramatycznej. Zdania ze sprzecznością logiczną nie podlegają tego typu korekturze. Są jedynym możliwym sposobem wyrażenia danego sensu. Nie wchodzą więc w zakres zjawisk określonych jako anomalie językowe.

Problematyka struktury tematyczno-rematycznej znalazła omówienie w referatach lingwistów czeskich, kontynuujących tradycje badawcze praskiej szkoły strukturalnej, w szczególności nawiązujących do prac jednego z przedstawicieli tej szkoły — V. Mathesiusa. Omówili oni problem aktualnego rozczłonkowania zdania w wypowiedzi oraz możliwości opisania, w oparciu o ten podział, szeregu technik spójnościowych. Scharakteryzowali fluktuacje pojęciowe i terminologiczne, jakie występują w tym zakresie w badaniach, głównie na terenie czeskim, gdzie ta problematyka była dotąd podejmowana. Sprawy te zreferowali František D a n e š, i Petr S g a l l (Praga); Jan F i r b a s (Brno) zajął się natomiast problemem tematu wypowiedzi i jego stosunku do informacji znanej i wnoszonej — tzw. *datum* i *novum*, wskazując na możliwe krzyżowanie się tych kategorii i różne ich traktowanie w dotychczasowych opracowaniach.

Funkcjonalny podział treści zdania znajduje odzwierciedlenie w szyku wyrazów i prozodyjnych cechach wypowiedzi. Istotność tych ostatnich zjawisk dla lingwistyki tekstu podkreśliła Tatiana N i k o ł a j e w a (Moskwa), która w referacie *Składnia wypowiedzi ustnej i problemy lingwistyki tekstu* omówiła szereg zjawisk strukturalno-tekstowych wyrażanych środkami prozodyjnymi. Rozpatrując funkcje intonacji zwróciła szczególną uwagę na następujące zjawiska: intonacja frazowa rozczłonkuje wypowiedź na minimalne jednostki (w terminologii Szczerby: syntagmy) oraz wyraża stosunki między tymi jednostkami; odróżnia wypowiedzi z wydzielonym elementem od neutralnych oraz wyraża — przy zastosowaniu określonych parametrów prozodyjnych — różnice pomiędzy poszczególnymi typami elementów wydzielonych. Referentka poddała modyfikacji tezę o bezwyjątkowości związku akcentu frazowego z elementem *novum*, któremu przyporządkowana jest nieokreśloność gramatyczna. Zaproponowała kategorię ważności informacyjnej, która adekwatnie ujmuje zjawiska akcentuacji frazowej.

Zagadnienie aktualnego rozcłonkowania tekstu pozostaje w bliskim związku z problemem presupozycji, który w jednym z ujęć identyfikowany bywa z *datum* wypowiedzi. Krytykę tego terminu i szerzącej się mody na jego używanie przedstawił Andrzej Bogusławski (Warszawa, UW). Wymienił kilkanaście różnych przypisywanych temu terminowi znaczeń i zastosowań. Wskazał na potrzebę re-wizji pojęć w obrębie omawianych zagadnień i wyraźnego uświadomienia sobie niejednoznaczności terminologicznej.

Sprawy związku elementów w tekście spójnym były przedmiotem wystąpienia Jeleny Paduczewej (Moskwa). Omówiła ona językowe wykładniki obiektu przy jego pierwszym i kolejnych pojawieniach się w tekście. Scharakteryzowała relacje rzeczownikowo-zaimkowe w różnych klasach pronominalnych oraz omówiła oboczność nazwy przedmiotu z brakiem wykładnika na powierzchni tekstu. Wskazała także na zależność nazwy obiektu od nadrzędnego tematu wypowiedzi.

Związki semantyczne w tekście spójnym rozpatrywał Dieter Viehweger (Berlin). Referent wyróżnił dwa typy nawiązań nazwowych w kolejnych zdaniach wypowiedzi. Jedne z nich mają charakter strukturalno-semantyczny i polegają na pełnym bądź częściowym powtórzeniu cech wyróżniających przedmiot i zawartych w jego nazwie. Drugie, nazwane przez autora funkcjonalno-semantycznymi, zasadzają się na powtórnym odniesieniu do tego samego obiektu, nie wynikającym z treści nazw, lecz opartym na tożsamości referencjalnej, czego wykładnikiem bywa rodzajnik określony.

Właściwe wypowiedzi spójnej opuszczenia pewnych elementów, znane w tradycji filozoficznej pod nazwą elipsy, omówił Maciej Grochowski (Warszawa, IJP PAN). Referent wskazał na fakt, iż uzupełnianie takich brakujących elementów może przybierać bardzo szerokie rozmiary, jeśli za podstawę metodologiczną przyjąć konotacyjne właściwości predykatu o danej liczbie argumentów, odniesienie do zewnętrznych warunków użycia tekstu i do struktury jego treści. Wykazał, że w oparciu o te przesłanki nie można dotrzeć do jednoznacznie określonej, akceptowalnej, pełnej formy wyrażenia, która miałaby być właściwym zastępnikiem formy z elipsą. Niemożliwość rekonstrukcji takiego tekstu dyskwalifikuje, zdaniem autora, pojęcie elipsy. W dyskusji zaproponowano, by termin ten zachować dla wąskiego zakresu zjawisk polegających na obecności danego elementu leksykalnego w głębokiej strukturze zdania, podczas gdy na powierzchni odpowiada mu wykładnik zerowy.

Sprawy wyznaczania granicy tekstu poruszał referat Teresy Dobrzyńskiej (Warszawa, IBL), poświęcony różnego typu delimitatorom zawartym w warstwie wyrażen metatekstowych nadbudowanych nad tekstem oraz w samym tekście przedmiotowym. Referentka omówiła znakowy charakter tych sygnałów i symptomów granicy, ich aspekt koherencyjny oraz przedstawiła ich zróżnicowanie w zależności od sposobu przekazywania komunikatu — tekstem pisanym czy wypowiedzią ustną. Wskazała na możliwość nawarstwiania się wykładników granicy wypowiedzi w danym tekście, na właściwe literaturze uchylanie delimitatorów skonwencjonalizowanych w danym typie tekstów oraz na pokrewieństwo delimitatorów z wyznacznikami granic części. Zasygnalizowała odmiennność zjawisk delimitacyjnych w poszczególnych gatunkach i rodzajach literackich.

Zdzisława Kopczyńska i Lucylla Pszczołowska (Warszawa, IBL) omówiły właściwości delimitacyjne i koherencyjne formy wierszowej. Związane są one z impulsem rytmicznym wytworzonym przez powtarzalną strukturę metryczną. Podział wersowy, za którym stoi określony przebieg linii intonacyjnej, sprzyja nasileniu związków treściowych w obrębie wersu, nawet gdy nie są one poparte innymi wykładnikami formalnymi, uniezależnia zaś elementy zdania przeniesione do innego odcinka wersowego (przerzutnia). Dodatkowe rozcłonkowanie,

jakie wnosi forma wierszowa, wywiera więc wyraźny wpływ na treść wypowiedzi poetyckiej. Jest to zróżnicowane w obrębie poszczególnych systemów wersyfikacyjnych, w zależności od charakteru metrycznego określonych formatów wierszowych oraz od etapu ich rozwoju w danej literaturze (w początkowym okresie utrwalania się danego wzorca dominują te jego warianty, które podkreślają integralny, spójny tok wypowiedzi, z czasem zaś dopuszczane są warianty naruszające jego spójność). Generalnie rzecz biorąc, forma wierszowa daje większą swobodę w zakresie stosowania konstrukcji językowych dewiacyjnych i eliptycznych, ze względu na właściwy jej charakter koherencyjny.

Problemem spójności tekstu literackiego zajął się Miroslav Červenka (Praga). Nawiażując do prac Mukałovskiego, analizował dynamikę kształtowania się sensu w utworze literackim. Wskazał na nielinearny, symultaniczny charakter działań spajających tekst artystyczny w odbiorze, na wielorakość, wielopłaszczyznowość stosowanych w nim znaków oraz na dążenie do ich najpełniejszej syntezy przy recepcji dzieła. Dążenie do integracji treści właściwe jest każdemu odczytaniu utworu literackiego, rezultat zaś owej integracji zależy od doświadczeń i wstępnych założeń czytelniczych. Recepcji dzieła, jej ponadindywidualnej naturze poświęcił referent wiele uwagi, wskazując na istniejący zawsze w odbiorze utworu element integrujący w płaszczyźnie treści.

Możliwość dotarcia do najogólniejszego poziomu treści spójnego tekstu lub traktowanych jako jednorodna wypowiedź utworów danego autora — przedstawił w swej propozycji zastosowania metody generatywnej w poetyce Aleksandr Żółkowski (Moskwa). Referent pokazał sposób dotarcia do nadrzędnego tematu tekstu, zaświadczonego w jego głębokiej strukturze; temat ten, który przedstawiany jest w postaci binarnej opozycji znaczeniowej, przybiera różną wartość w różnych sferach znaczeniowych i podlega różnej konkretyzacji na powierzchni tekstu. Jego odkrycie wnosi głęboką motywację tych konkretyzacji oraz ujawnia integralny charakter wizji świata reprezentowanej w dziele poety. Jako materiał ilustrujący posłużyły utwory Puszkina i Pasternaka.

Analizie metaforyki Witkacego jako realizacji jego teorii jedności osobowości poświęcony był referat Magdaleny Szybistowej (Kraków). Autorka poddała badaniu dopełniaczowe metafory ekscerpowane z utworów S. I. Witkiewicza i ujawniła ich zbieżność z zasadniczymi tezami psychologicznymi pisarza: dwa człony tych metafor należą do dwu odrębnych sfer znaczeniowych, łączą pojęcia cielesno-fizjologiczne z pojęciami o charakterze intelektualnym, filozoficznym i metafizycznym, co współdziała w kształtowaniu się jedności stylowo-konceptualnej utworów Witkiewicza.

Leksykalne właściwości tekstu w aspekcie ilościowym omówił Michał Arapow (Moskwa). Pokazał on, że istnieje możliwość charakterystyki tekstów przez odniesienie ich do pewnego idealnego miernika statystycznego, jakim jest „tekst prawidłowy”, tzn. tekst spełniający prawo Zipfa. Do tego modelowego konstruktu zbliżają się wystarczająco długie teksty skończone — w przeciwieństwie do tekstów krótkich i fragmentów tekstów. Prawu Zipfa podlegają także i wyodrębnione kompozycyjnie, wystarczająco obszerne części utworu o integralnym charakterze, np. poszczególne księgi *Pana Tadeusza*. Może ta prawidłowość służyć jako probierz indywidualnych odchyśleń stylistycznych realnych tekstów, ich zróżnicowań gatunkowych (np. pośród dramatów Szekspira do tekstu prawidłowego zbliżają się tragedie, natomiast komedie odwzorowują prawo Zipfa w znacznie mniejszym stopniu).

Zjawiska semantyczne zachodzące w komunikacji przy zakłóceniach ogólnojęzykowego systemu znaczeniowego omówili Krystyna Pisarkowa i Janusz Wróbel (Kraków). Pisarkowa przytoczyła interesujący materiał wypowiedzi potocznych wybranych z rozmów blisko znających się osób, które posługują się

swoistym żargonem, dla znanej, banalnej sytuacji życiowej używając odległego skojarzonego ekwiwalentu wyrażeniowego lub dokonując przestawień nazw na podłożu styczności czasowo-przestrzennej i funkcjonalnej przedmiotów, lub też wprowadzając utworzone *ad hoc* derywaty w miejsce nazwy danego przedmiotu. Referentka omówiła również takie zjawiska występujące w spontanicznej wypowiedzi, jak nieuzasadniona zmiana tematu i nielogiczny tok rozumowania.

J. Wróbel przedstawił przesunięcia semantyczne zachodzące w wypowiedziach schizofreników związane ze sferą stopni pokrewieństwa; przesunięcia te mają regularny charakter i interpretowane powinny być, zdaniem referenta, jako świadectwo odmiennego systemu semantycznego wytwarzającego się u poszczególnych pacjentów, a nie jako utrata systemu i załamanie się możliwości komunikacji.

Autorzy obu referatów widzą w dewiacyjności opisywanych przez siebie zjawisk ich aspekt kreatywny. Dotyczy on wytworzenia tekstu przez nadawcę wypowiedzi, lecz rzutuje także na odbiór — przytaczany w analizach materiał miał charakter dialogowy.

Tekstami wypowiadanymi przez jednego nadawcę i stosunkowo wyraźnie oderwanymi od sytuacji komunikacyjnej zajął się Janusz Lalewicz (Warszawa, IBL). Omówił on właściwości tekstów narracyjnych, idąc za ideą Benveniste'a co do charakteru „wypowiedzi opowiadających” — *histoires*. Zaproponował ich klasyfikację według kryteriów semantycznych, jako że wypowiedzi te są stosunkowo „nieczułe” na czynniki pragmatyczne. Za kryteria typologii posłużyły następujące właściwości: rodzaj relacji pomiędzy *universum* opowieści a światem uczestników komunikacji, charakter występujących w opowiadaniu postaci, określoność biegu wydarzeń itp. Na tym tle rozważone zostały właściwości utworów fabularnych literackich.

Zamknięcia obrad dokonała organizatorka konferencji, prof. dr Maria Renata Mayenowa, która zapowiedziała możliwość wydania materiałów tej konferencji w tomie zbiorowym poświęconym VIII Międzynarodowemu Zjazdowi Słowistów.

Teresa Dobrzyńska